

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
-------------	---

1. Bölüm

TÜRK SINEMASI'NIN VAKANÜVİSİ.....	9
Agâh Özgüç'ün Hayatı ve Eserleri	11
Türkiye'de Sinema Tarihyazımı ve Agâh Özgüç.....	15
Barış Saydam	
Agâh Özgüç ve Türk Filmleri Sözlüğü	43
Değerli Bir Çaba	43
Turhan Gürkan	

2. Bölüm

ERKEN DÖNEM TÜRK SINEMA TARİHİ ÜZERİNE	49
Sessiz Sinema ve Müzik	51
Gökhan Akçura	
S. Weinberg'in Trablusgarp Savaşı'nda	
İtalyan Mezalimini Filme Çekme Teşebbüsü.....	71
Ali Özuyar	

**I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Film Propagandasında
Alman Etkisi.....89**

Enis Dinç

**Sinema ve İstihbarat: Osmanlı Topraklarında
İki Sinemacının Faaliyetleri139**

Oya Kasap Ortaklan

**Batılı Dergilerde Erken Dönem Türk ve
Balkan Sineması187**

Savaş Arslan

**Gölgenin Seyri'ni Gerçekleştiren
Victor Bertrand'dan Halka Açık İlk Gösterimin
Yapıldığı Apollon Salonu'na Uzanan Bulgular.....207**

Müjgân Yıldırım

3.Bölüm

USTA İLE SÖYLEŞİ233

**Agâh Özgüç ile Söyleşi
“Kendimi Hep Bir Sinema Emekçisi Olarak Gördüm.”235**

Barış Saydam

ÖNSÖZ

27 Nisan 2020 tarihinde aramızdan ayrılan Agâh Özgüç, sinemamızın en “velut” yazarlarından biriydi. Çeşitli edebiyat dergilerinde şiirle başlayan yazarlığını sinemayla sürdürdü; bu konuda çok sayıda kitaba ve yazıya imza attı. Bunların her biri duru ve akıcı bir Türkçeye kaleme alınan, özgün ve merak uyandırıcı metinlerdi. Sinema tutkusu, onun yaşam biçimini ve alışkanlıklarını da belirledi. Aklında sinema üzerine hep bir yazı ya da kitap konusu vardı; ürettikçe üretti. Bir sinema mabedi haline getirdiği evinde onu meşgul edip heyecanlandıran nice belge ve görsel vardı ve bunların her biri, ustanın belirleyeceği temanın konusu olmayı bekliyordu.

Agâh Özgüç, son nefesini verinceye kadar sinemayı düşündü; yazdı, araştırdı ve ortaya özgün eserler koydu. 2019’da Aydemir Akbaş ile katıldığı bir televizyon programında, giyimi, duruşu, heyecanı ve gözlerinin parıltısıyla bir delikanlıdan farksızdı; konuştukça konuşuyor, anekdotlar anlatıyor, espriler yapıyor ve 87 yaşında olmasına rağmen hafızasıyla seyredenleri kendisine hayran bırakıyordu. Özgüç, aynı zamanda Türk sinemasının hafızasıydı ve bu özelliğiyle Türk sinema tarihinin yazılmasında önemli bir rol oynadı. Bir tarihçi değildi ama bir tarihçi bilinci ve refleksiyle elde ettiği bilgi ve belgelere daima şüpheyle yaklaştı; onları mukayese ederek kullandı ve ortaya yanlışlardan olabildiğince arındırdığı bir başyapıt çıkardı: *Ansiklopedik Türk Filmleri Sözlüğü (1914-2014)*. Sinema tarihimizin temel kaynaklarından biri olan bu eserini binbir zahmete katlanarak, sabır göstererek ve inat ederek yazarken içinde sayfalar dolusu notlar bulunan Bond çantasıyla dolaşıp yüzlerce kişiyle görüştü. Sordu, soruşturdu, araştırdı. Eksik bilgileri buldu, yanlışları düzeltti,

çevrilmiş gibi gösterilen filmlerin üzerlerini çizip attı. Sağlam ve eksiksiz bir sonuca ulaşmak için kimi filmlerin yönetmenlerine, yapımcılarına ve oyuncularına başvurdu. Onlar da not tutmadıkları için yaptıkları, yönettikleri ve oynadıkları filmleri maalesef tam olarak hatırlayamıyorlardı. Vedat Örfi Bengü'nün *Kasırğa* (1951) filmini ne kameramanı Cezmi Ar ne de oyuncusu Nevin Aypar hatırlayabiliyordu. Bu isimler arasında yönettiği *Kısmet* (1956) filminin oyuncularını hatırlayamayan Semih Evin gibi sinemacılar ile aynı filme sahip çıkan yönetmenler de vardı. Özgüç, tüm bu eksiklikleri büyük bir sabırla, emekle ve titizlikle başka kaynaklardan ulaştığı bilgilerle giderdi.

Sinema tarihimizin en önemli başvuru kaynaklarından biri olan bu ansiklopedik eser, aynı zamanda ustanın diğer eserlerinin istikametini de belirledi. Farklı temalarda yazmış olduğu birçok kitabı (*100 Filimde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması, Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü, 80. Yılında Türk Sineması, 1000 Karede Türk Sineması, Türlerle Türk Sineması: Dönemler/ Modalar/ Tipler, Türk Sinemasının Kadınları*, vb.) bu eserden neşet etti.

Agâh Özgüç son yıllarında sinemamızın erken dönemine ağırlık verdi; bu konuda elde ettiği ve de yeni haberdar olduğu bilgi ve belgeleri heyecan verici buluyor ve bu konuda daha fazla çalışmak istiyordu. Biz de bu kitabı hazırlarken ustanın bu hassasiyetini gözettilik ve kitabın temasını ya da içeriğini bu dönemle kısıtladık. Bu konu da birçok akademisyen ve yazar arkadaşımız, Usta'nın anısına hürmeten, özgün makaleler ortaya koyarak bizlere destek oldu. Katkılarından dolayı Atilla Dorsay, Gökhan Akçura, Enis Dinç, Müjgân Yıldırım, Oya Kasap Ortaklan ve Savaş Arslan'a teşekkürlerimizi sunarız.

Ustamız Agâh Özgüç'ün anısına saygıyla...

Editörler

Ali Özuyar & Barış Saydam

TÜRKİYE’DE SİNEMA TARİHYAZIMI VE AGÂH ÖZGÜÇ^{1*}

Bariş Saydam²

Giriş

Türkiye’de Cumhuriyet’in erken döneminde, sinema, diğer sanat dalları gibi devletin modernleşme projesinin bir aracı gibi değerlendirilir. Klasik müzik dinletileri, opera, dans ve tiyatro gibi sinema da Batılı toplumların ve muasır medeniyetin önemli bir parçası olarak toplumda yaygınlaşmaya başlar. Osmanlı İmparatorluğu’nda resmi ya da yarı resmi devlet kurumlarıyla başlayan ve ilerleyen bir sürecin ardından erken Cumhuriyet döneminde de sinema kurumsal bir yapıya sahip değildir. Belirli şirket ve kişilerin merkezinde daha çok resmi ideolojiye uygun bir şekilde geçmişin reddi mirası, geçmişteki yozlaşma, çürüme ve çöküş manzaraları, Kurtuluş Savaşı ve sonrasındaki kahramanlık hikâyeleri, Anadolu’nun modernleştirilmesi gereken bir taşra olarak geleneksel ve muhafazakâr kalıplar içerisinde yansıtılması ilerleyen yıllarda Yeşilçam’da da pek çok kez karşımıza çıkacak klişelerin de zeminini hazırlar.

- 1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü.
- 2 Bu yazı, *TALİD* dergisinin 2020 yılında 36. sayısında yayımlanan “Türkiye’de Sinema Tarih Yazımının Gelişim Süreci” başlıklı makalenin düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

Devlet tarafından sistematik ve geleceğe dönük bir politika-nın uygulanmadığı, endüstrinin kurumsallaşmadığı, özel şirketlerin seyirci beklentilerine uygun yapımlar üreterek hızlı kâr elde etmek dışında endüstriyel anlamda sinemaya herhangi bir katkı sağlamadığı çorak bir ortamda sinema yazını da hızlı bir ilerleme gösteremez. Sinema kitaplarının çok geç tercüme edildiği, sinema okullarının olmadığı, sinema yazınının gelişmediği bir dönemde de ilk literatürle ilgili özgün eserler çeşitli magazin ve reklâm materyallerinde ortaya çıkar.

Türkiye’de Sinema Tarihyazımı

Türk sinema tarihi çalışmaları bağlamında zikredilebilecek ilk “kapsamlı” yayın, Mehmet Rakım Çalapala’nın Yerli Film Yapanlar Cemiyeti adına çıkartılan, yirmi altı sayfadan oluşan ve büyük çoğunluğu şirketlerin reklâmlarını içeren 1946 tarihli *Filmlerimiz* isimli yayınıdır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun olan Çalapala uzun süre gazetecilik yaptıktan sonra bir dönem Osmanlı Bankası’nda çalışır. Ancak bankadan ayrılır ve 1936 yılında Türkiye Yayınevi’nde çalışmaya başlar. Burada *Yavrutürk* ve *Çocuk Haftası* gibi dergileri yönetir. 1951’de Atlas Yayınevi’ni kurar. Çok sayıda ders kitabı ve öykü kitabı kaleme alır. Çalapala’nın *Filmlerimiz* başlıklı eseri, sinemanın doğuşundan Türkiye’ye gelişini, Beyoğlu’nda yapılan ilk halka açık gösterimleri, bu gösterimlerin nasıl genişlediğini, ilk Türk sinemacılarını ve filmlerini ele alır. Son bölümde de Türkiye’de faal olarak çalışan ve aynı zamanda Yerli Film Yapanlar Cemiyeti’ne de üye olan film şirketlerinin tarihçeleri ve reklâmları bulunur. Çalapala’nın kitabı, sinemanın Osmanlı topraklarına girişi, askeriye tarafından ilk yerli üretimlerin başlaması ve ilk film denemelerini içermesi açısından önemlidir. Ancak kitaptaki bilgilerin hiçbirinde herhangi bir kaynak belirtilmemiş, olaylar yazarın kişisel gözlem ve anıları gibi aktarılmıştır. Çalapala sinemanın Osmanlı’ya girişini şu şekilde anlatır:

Yeni zamanların birçok icatları memleketimize bulunuşlarından pek çok sonra gelebildiği halde, sinema, çabucak sınırlarımızdan içeri girivermiştir. Düşünün, matbaacılık bize Avrupa'dan 286 yıl sonra gelmişti. Hâlbuki sinema, icadının hemen ikinci yılında İstanbul'a gelmiş. O zaman düşünmüşler, taşınmışlar, 'sinematograf'a Türkçe bir ad bulmağa çalışmışlar: 'canlı fotoğraf' demişler. Sinemayı ilkönce bir Fransız ressam memlekete sokmuştu. Didon sakallı bir Fransız ressam (Çalapala, 1946, s. 4).

Çalapala metin boyunca kendisini anlatıcı olarak her şeyi takip eden, her şeyin içerisinde yer almış bir göz gibi konumlandırır. Muhtemeldir ki, Yerli Film Yapanlar Cemiyeti içerisinde bulunan ve Türkiye'deki ilk filmcilik çalışmalarına fiilen katkısı bulunan kişilerin anlattıkları, onlarla yaptığı mülakatlar Çalapala'nın anlatımında etki sahibidir. Bununla birlikte Çalapala Türk sinema tarihiyle ilgili kronolojik bir seyir takip eder. Sinemanın doğuşuyla başlayarak gelişen süreç hakkında ön taslak oluşturur. Daha sonraki sinema tarihi kitapları da Çalapala'nın genel kronolojisini takip edecektir. Söz gelimi ilk Türk sinema operatörü tabiri ve bu kişinin Fuat Uzkınay oluşu, Uzkınay'ın ilk çevirdiği filmin de *Ayastefanostaki Rus Abidesinin Yıkılışı* olduğu bilgisi ilk defa Çalapala'nın eserinde belirtilir. Bu yönüyle *Filmlerimiz* ilerleyen yıllarda Türk sinema tarihi bağlamında yapılan tartışmaların da kaynağını teşkil edecektir.

1953 yılında dönemin popüler magazin dergilerinden *Yıldız*'da Nurullah Tilgen'in "Türk Filmciliği Dünden Bugüne (1914-1953)" başlığıyla kaleme aldığı bir yazı dizisi Çalapala'dan sonra ikinci geniş çaplı Türk sinema tarihi anlatısı olur. 1956 yılında Tilgen, yazısını biraz daha genişleterek *Yeni Yıldız* dergisinde tefrika eder. Tilgen'in makalesi, doğrudan sinemanın Osmanlı topraklarına girişiyle başlar. Çalapala'nın kronolojisi aynı şekilde Tilgen'in makalesinde de devam eder. Çalapala gibi Tilgen de olayları kendisi gözlemlemiş gibi aktarır; kronolojik olarak olayları birbirinin

peşi sıra anlatmaya koyulur. Herhangi bir dipnot, bir atıf verme kaygısı yoktur. Ancak Tilgen'in makalesi Çalapala'ya göre çok daha odaklı, olayların aktarımlarının dizilmesindeki titizlik ve bağlantılar dikkate alındığında bir tarih inşası amacı güttüğü hissedilen, belirli noktalara (ilk Türk filmi, ilk Türk yapım şirketi, Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin sinema alanında kurucu rolü vb.) vurgu yapan bir yapıya sahiptir. Fuat Uzkınay'ın çektiği *Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı*'nin ilk film olduğunu belirten Çalapala'ya ek olarak Tilgen bu konuda daha detaylı bilgiler verir:

14 Kasım 1914 tarihine rastlayan Cumartesi günü saat 9.30'da âbide askeri kuvvetlerimiz tarafından yıkılmağa, Fuat bey de bu ameliyeyi 150 metre geriden filme tesbite başladı. Pek sağlam yapılmış olan bu âbidenin yıkılması için Hamidiye krovazörü-müz denizden top ateşine tuttu. Fakat hiçbir netice elde edilemedi. Nihayet Ferit Bey adlı bir istihkâm taburu kumandanımızın tavsiyesi ile âbidenin kısım kısım dinamitle parçalanmasına karar verildi. Bu şekilde yıkılma işi üç ay sürmüş ve Fuat Bey de 300 metre uzunluğunda olarak filme tesbit etmiştir. İşte bizde ilk aktüalite film budur (Tilgen, 2009, s. 115).³

Tilgen'in kimden, nereden ve nasıl aldığı belli olmayan bir malumat neticesinde detaylandığı olayı ve Türk sinema tarihinin ilklerine yaptığı atıfların 1950'li yıllarda milliyetçilik söyleminin öne çıktığı, her alanda yeniden köklere dönüşün yaşandığı, kurucuların/ilklerin arandığı yıllara denk gelmesi ise bir tesadüf değildir. O tarihe kadar sinema alanının içerisinde olmayan Tilgen'in, daha öncesinde Çalapala örneğinde olduğu gibi birdenbire Türk sinema tarihi anlatıcılığına soyunması dönemin tarih, dil ve ulus-kimlik inşası anlamındaki tartışmalarıyla örtüşen biçimde bir tarih anlatıcılığı metodu geliştirmeleri

3 Nurullah Tilgen'in daha önce iki ayrı yazı olarak kaleme alınan eseri *Kebikeç* dergisinin 28. sayısında tek bir yazı olarak yayımlanmıştır. Buradaki alıntı *Kebikeç*'ten yapılmıştır.